

*О.Резнік,
кандидат соціологічних наук*

ЦЕНТРАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ВЛАДИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ МАСОВИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ

На час проголошення незалежності України такі політичні інститути, як парламент і Уряд України безпроблемно визріли на підґрунті старих республіканських інститутів – Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР. Водночас новий інститут – інститут Президента – дуже швидко й органічно вписався в нову політичну архітектуру влади. Це пояснюється тим, що він не тільки замінив ЦК КПУ за місцем розташування, а й бюрократією. Створена Адміністрація Президента формувалася Л.Кравчуком на основі людей середньої ланки, які працювали ще за часів В.Щербицького. Іншим аспектом інституціоналізації рольової структури та нормативної системи влади, яка нагадувала компартійні часи, стало відтворення на базі обкомів та райкомів КПУ регіональних представництв інституту Президента. Впровадивши спочатку інститут представників Президента, а потім створивши обласні та районні державні адміністрації, які, за винятком Галичини, очолювали переважно люди з обкомівським та райкомівським компартійним минулим, стара інституційна система успішно трансформувалася у ключовий політичний інститут незалежної держави.

Зміцненню президентської гілки влади сприяли закріплення повноважень у Конституційному договорі 1995 р. та у прийнятій у 1996 р. Конституції України. Однак спроба абсолютизувати ці повноваження шляхом референдуму у 2000 р. наштовхнулася на опір парламенту, який не імплементував його результати. Таким чином, зберігши бюрократію та місцезнаходження, інститут Президента до змін, які відбулися у результаті політичної реформи 2004 р., був визначальним центром прийняття рішень у політичній сфері. Обрання парламенту у 2006 р. та формування ко-

аліції, яка стала на шлях протистояння з Президентом, призвело, по суті, до двовладдя. Прийняття нової редакції Закону України “Про Кабінет Міністрів України”, яка надала більше повноважень Урядові, та масовий перехід опозиційних депутатів до парламентської більшості, яка могла досягти конституційної більшості (300 народних депутатів) і долати президентські вето, змусила Президента навесні 2007 р. розпустити Верховну Раду. Парламент та Уряд розцінили цей крок як антиконституційний і саботували перші дати дострокових виборів. Лише ряд кроків Президента, серед яких підпорядкування безпосередньо собі внутрішніх військ, змінили характер протистояння і стимулювали переговорний процес, який вилився у проведення у вересні 2007 р. дострокових парламентських виборів. Чергова спроба політичних сил обмежити повноваження Президента у вересні 2008 р. знову зазнала фіаско. Після обрання у 2010 р. нового Президента у парламенті було створено пропрезидентську коаліцію, після чого почалися дискусії про можливість зміцнення президентських повноважень шляхом внесення змін до Конституції України.

Формальна легітимність центральних органів влади набувається через вибори. Тоді як обрані органи влади функціонують, суспільство реагує на їх діяльність шляхом довіри чи недовіри. Останнім часом довіра до політичних інститутів стала розглядатися не як вирішальна складова стабільності режиму, оскільки криза довіри до основних соціально-політичних інститутів спостерігається останнім часом загалом у всіх розвинутих постіндустріальних країнах. Однак це не свідчить про делегітимацію ідеї демократії і політичних режимів, оскільки йдеться лише про бажання реформ устрою. Тобто недовіра до політичних інститутів може бути сумісна з моральним визнанням політичної системи (або суспільно-політичного ладу) в цілому. Ця сумісність можлива завдяки системі легальності влади: наявність легального механізму зміни влади запобігає загостренню критичних настроїв населення стосовно влади.

Суттєвим недоліком показника довіри до політичних інститутів також є те, що він не відповідає специфіці інституціонального контексту в різних країнах. Наприклад, помічено парадоксальний феномен: якщо у країнах з найнижчою корупцією рівень довіри до уряду дуже низький, у країнах з найвищими показниками корупції цей показник залишається дуже високим. До того ж масова недовіра до всіх політичних інститутів у перехідних суспільствах не означає краху політичного порядку чи масової активної непокори, а є чинником нестійкого суспільного балансу, оскільки передбачає одночасну відмову від активних дій. Кризу довіри до владних структур зазвичай пов'язують з перманентними станами суспільної свідомості, морально-психологічної атмосфери суспільства. Причинами цього є нерозвиненість громадянського суспільства і те, що в недовірливому ставленні до владних структур генералізується невдоволення більшості населення обставинами свого життя. Спостерігається тенденція, коли рівень недовіри¹ до політичних інститутів України, як свідчить моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України, різко падає у перший рік після виборів Президента (*рис. 1*). Коливання недовіри до інших інститутів пов'язані здебільшого з коливаннями недовіри до Президента. Повернення рівня недовіри до попереднього показника свідчить скоріше про певну раціоналізацію свідомості населення, відмову від завищених емоційних очікувань. Водночас ця раціоналізація хоч й супроводжувалася розчаруванням, однак не набула форм відчуження та абсентеїзму суспільства стосовно політики.

Політична підтримка режиму також залежить від сприйняття населенням системи розподілу виконавчої влади. Ухвалення політичної реформи парламентом у розпал “помаранчевої революції” як компромісна угода передачі влади відіграло позитивну роль у стабілізації

¹Рівень недовіри підраховувався як сума варіантів відповідей “переважно не довіряю” та “зовсім не довіряю”.

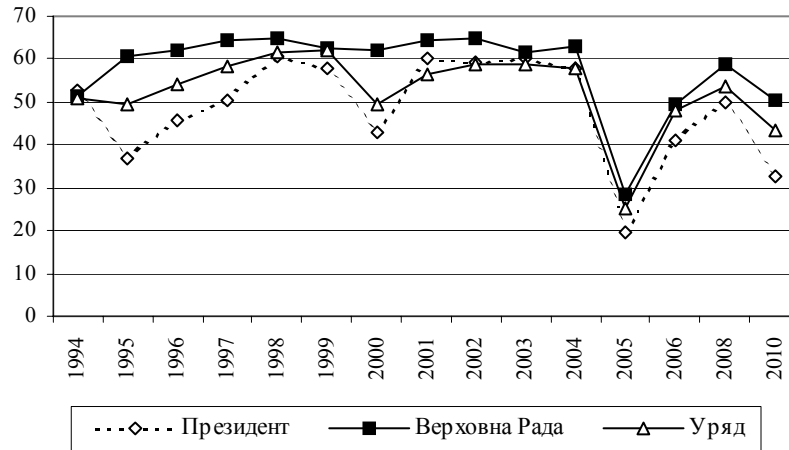

Рис. 1. Рівень недовіри до центральних інститутів влади (%)

політичної ситуації. Однак подальші події засвідчили, що спонтанний перерозподіл влади серед її гілок призвів до нового витка політичного протистояння і привніс дестабілізацію у політичну систему країни. Послаблення ролі Президента деструктивно відобразилося на балансі політичних та економічних угруповань, який був сформований за часів Президента Л.Кучми. Цей баланс (як і сам політичний режим) інституціоналізувався не тільки формальними нормами, які утворюють його правове поле, а й доповнювався динамічною системою неформальних норм та домовленостей. Разом вони утворювали систему, яка інституціонально забезпечувала дієздатність режиму. Протягом 1990-х років формування державної вертикалі сприяло централізації політичного механізму держави. Але із впровадженням політичної реформи парламентсько-президентська форма правління проявила різновекторність (принаймні задекларованих) зовнішньополітичних поглядів політичних еліт. Це призвело до чергового витка нестабільності, оскільки децентралізація влади перетворила її з моноцентричної на поліцентричну.

Розділ перший

Складність цих процесів посилюється ще й тим, що одночасно з політичною реформою після президентських виборів 2004 р. політичне розмежування українського суспільства наклалося на ціннісно-світоглядне розшарування ідентичностей. Цей феномен привів до суттєвих зрушень масових настроїв стосовно функціонування політичних інститутів, зокрема розподілу влади між Президентом і парламентом. Як свідчить динаміка відповідей населення України на запитання “Якою, на Вашу думку, має бути роль Президента в Україні?”, за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України в середині 2000-х років відбулося зниження підтримки варіанта абсолютної президентської влади (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка думок населення щодо обсягів президентських повноважень (%)

Порівняно з 1990-ми та початком 2000-х років більш як удвічі зросла підтримка населенням президентсько-парламентської форми правління (у 2002 р. – 12,6%, у 2005 р. – 28%) та значно зменшилася підтримка варіанта суто президентської республіки у 2002 р. – 56,8%, у 2005 р. – 42,4%). Однак після тривалої політичної кризи, у 2010 р. різко зросла підтримка президентської республіки (58,3%). Варіанти парламентської чи парламентсько-президентської форми правління, як свідчать моніторингові дослідження, мають низькі показники підтримки в суспільстві – відповідно 7,7% та 20%. Ці коливання відбулися за рахунок регіональних розбіжностей: прихильників “абсолютної” президентської влади було зафіксовано більше на Заході і в Центрі, населення яких електорально підтримало кандидата-переможця у 2004 р., тоді як на Півдні і Сході зросла орієнтація на збільшення повноважень Прем’єр-міністра, який затверджується парламентом. Очевидно, що такий розподіл спричинений емоційними наслідками результатів президентських перегонів 2004 р. Після перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010 р. прихильність до “абсолютної” президентської влади зросла за рахунок підтримки мешканців Півдня та Сходу (табл.).

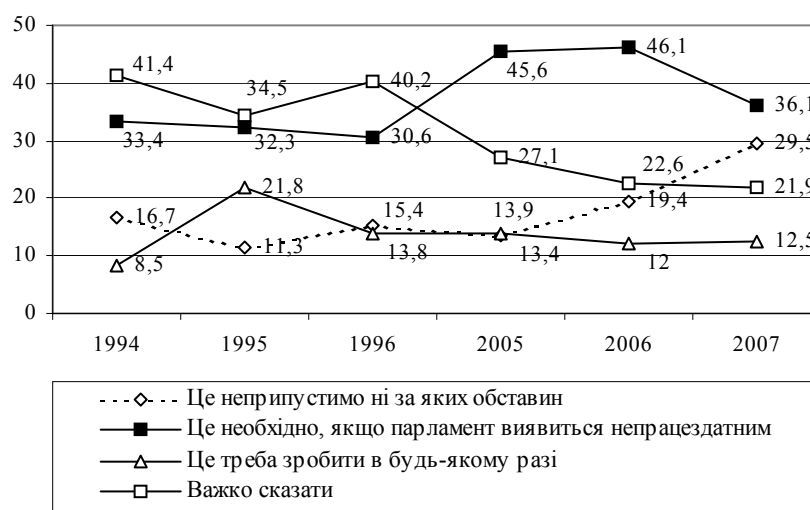
Таблиця

Регіональний розподіл підтримки населенням президентської та парламентсько-президентської форми правління (щодо обсягів президентських повноважень) (%)

	2002		2006		2010	
	Президент. республіка	Парламент.- президент. республіка	Президент. республіка	Парламент.- президент. республіка	Президент. республіка	Парламент.- президент. республіка
Захід	56,0	16,3	53,9	21,2	55,6	22,1
Центр	54,2	9,7	43,8	28,7	55,7	17,3
Південь	62,4	10,4	31,1	28,0	61,7	17,1
Схід	54,5	16,4	20,4	39,7	60,9	23,4

Розділ перший

Тому є перебільшенням стверджувати, що в масовій свідомості відбулися радикальні зміни інституціонального характеру розподілу владних повноважень, оскільки підтримка того чи того розподілу ґрунтується скоріше на електоральних уподобаннях. У результаті перемоги на президентських виборах 2010 р. В.Януковича, регіональний розподіл набув зворотнього характеру. На користь цього свідчать динаміка відповідей на запитання “Як Ви ставитесь до ідеї прямого президентського правління в Україні, коли Президент перебирає на себе всю повноту влади з метою виходу з кризи, обмежуючи функції парламенту?”, яке задавалося в соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України, коли зрушення масових настроїв стосовно ідеї обмеження президентської влади відбулися під час розпуску президентом парламенту і політичної кризи 2007 р. (рис. 3).

Примітка. Дані за 2007 р. є результатами опитування омнібусу “Громадська думка в Україні – 2007”.

Рис. 3. Динаміка думок населення щодо ідеї прямого президентського правління в Україні (%)

Зафіксоване у 2005 р. зростання підтримки можливого прямого президентського правління у разі неієздатності парламенту опосередковано засвідчило перевагу інституту Президента у громадській думці населення України. Особливо ця підтримка була притаманна мешканцям Заходу і Центру, тоді як на Півдні і Сході країни ця ідея мала меншу підтримку. Ці регіональні розбіжності далися знаки під час політичної кризи 2007 р., коли зросло несприйняття цієї ідеї переважно на Сході і Півдні. Неоднозначна оцінка у ЗМІ безпрецедентного у політичній історії України рішення Президента – дострокового розпуску парламенту – наклала відбиток на ставлення населення у той час до ідеї абсолютної влади Президента. Однак сумарний показник підтримки безумовного розпуску парламенту та підтримка розпуску за умов непрацездатності становив близько половини населення. Тому Президентові вдалося розпустити парламент, не наштовхуючись на серйозний спротив населення.

Ці зміни в масовій свідомості мали характер масових настроїв. Емоційне самопочуття громадян України значною мірою залежить від того, наскільки політична ситуація в країні є сприятливою для реалізації їхніх ідеологічних, політичних преференцій. Тобто ставлення населення України до існуючих політичних інститутів можна віднести до різновиду масових настроїв, зміст яких визначається як особливі суб'єктивні переживання комфорту чи дискомфорту стосовно соціально-політичних умов життя; оцінки можливості реалізації соціально-політичних домагань у даних умовах. За умов соціальної аномії емоційний характер ставлення до політичних інститутів крізь призму соціальних настроїв “спотворює” достовірну інформацію про перебіг політичної інституціоналізації суспільства. Переважання “мозаїчного” типу свідомості відобразилося на ставленні до політичних інститутів, коли характер їхнього функціонування сприймається через “кон'юнктурне” бачення політичної ситуації суспільством залежно від політичних преференцій.